

Яланський А.В.
заслужений художник України,
доцент Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОБОТИ НАД ПЕЙЗАЖЕМ І ЙОГО ЧАСТИНАМИ

У статті розглядаються теоретичні питання роботи над основними етапами створення пейзажу на пленері. Аналізуються проблеми основ зображувальної грамоти, необхідних для роботи на відкритому повітрі.

Ключові слова: етюд, пейзаж, колір, форма, природа, пленер.

В статье рассматриваются теоретические вопросы работы над основными этапами создания пейзажа на пленере. Анализируются проблемы основ изобразительной грамоты, необходимых для работы на открытом воздухе.

Ключевые слова: этюд, пейзаж, цвет, форма, природа, пленер.

In the article the information about theoretical subjects of main stages of plein-air landscape creation has been considered. Main basic problems of painting technique, necessary for open-air work are discussed.

Key words: sketch, landscape, colour, shape, nature, plein-air.

Про етапи роботи над пейзажем та його частинами написано багато. Це наукові, історичні, теоретичні дослідження, які вирізняються послідовністю і докладністю викладу, але є монументальними, багатотомними виданнями [1].

Мистецтво пейзажу є темою деяких науково-популярних видань. Зазвичай, це невеликі книги-огляди і монографії, що розповідають про окремих художників. Цікаві роботи про пейзаж мистецтвознавців радянського періоду О. Федорова-Давидова [2] та О. Сопочинського [3], короткий нарис, що входить до альбому репродукцій «Пейзаж в русской живописи» [4].

Особливостям цього жанру присвячені розділи у деяких науково-популярних виданнях загальнотеоретичного характеру. Аналіз загальних проблем пейзажу є змістом книги Г. Ягодівської «О пейзаже» [5], у якій обговорюється порівняно невелике коло явищ історії жанра.

Ця стаття є спробою скористатися власним педагогічним досвідом під час теоретичних роздумів над можливостями образотворчого втілення природи.

Переглядаючи свої найбільш вдалі етюди, написані останнім часом, ви раптом відчули непереборне бажання написати картину, свою власну композицію, яка розповіла б людям щось таке, про що ніхто ще з художників ніколи не говорив і, як вам здається, навіть і не помічав.

Однак перші ж спроби створити подібну картину чомусь викличуть розчарування. Здається дивним і неймовірним наступний факт: ви вмієте малювати, створили сотні етюдів, маєте уявлення про закони живопису, а картина чомусь не виходить. У чому справа? Причина, головним чином, у тому, що ви не вмієте працювати над композицією, не знаєте, з чого і як почати роботу над картиною.

З чого починається творчий процес? Безумовно, народженню задуму живописного твору передують якісь яскраві життєві враження, що розбурхують ваші почуття і думки. Припустимо, ви зненацька для себе зробили відкриття, виявивши у звичайному осінньому пейзажі міської або сільської вулиці своєрідність і тонке зачарування. Це добре. Але не поспішайте одразу починати роботу над картиною. Походіть у різний час цією вулицею, уважно вивчіть її лінійні ритми, колірні особливості будинків, дерев, асфальту, трави. Зробіть кілька десятків швидких начерків і тривалих замальовок, а також етюдів. Подумки й на папері визначіть і уточніть все те, що становить колористичну сутність вашого художнього відкриття. Не дозволяйте собі захопитися дрібницями і прагніть визначити найголовніше, заради чого ви створюєте картину: адже дуже важливо, що ви хочете сказати у своєму творі.

Ваша композиція вималюється не одразу чітко і ясно, пройде якийсь час, перш ніж вона складеться в уяві в її загальних рисах і вам захочеться втілити задум у матеріалі. Але не кваптеся з фарбами. Візьміть спочатку простий олівець і на невеликому аркуші паперу намалюйте загальною те, що склалося у вашій уяві. Ви побачите, що уявлювана картина не вийшла, більш того, зміст її в цьому олівцевому начерку може набути зовсім іншого звучання, ніж це передбачалося задумом. Не лякайтеся зміни програми задуму. Пояснення тут просте: по-перше, ви не маєте ще досвіду у роботі над композицією, по-друге, ви накопичили багато матеріалу і значно збагатили свої відчуття, внаслідок чого глибше і конкретніше зрозуміли композицію. Все це змінило художній зміст і розширило межі первісного задуму.

Робота в олівці визначить композицію не у всій повноті, ви з'ясуєте співвідношення лише основних пропорцій землі, неба, дерев, будинків та ін. Далі позначте лінійно-просторові плани, знайдіть ритм тонових плям. В олівцевому начерку важливо також встановити змістовні зв'язки між основними частинами задуму, тобто вирішити, що піде на перший план, що – на другий, третій, що потрібно виділити як головне, що буде другорядним, де розставити світлотіньові акценти. Зробіть не один варіант лінійної і світлотіньової побудови композиції, а три-чотири (і більше), і тоді вам легше буде вибрати найкраще рішення. При цьому не забувайте про найголовніше – емоційний настрій.

Нарешті після довгих і, можливо, болісних пошуків, протягом яких ви відчували то тиху радість, то гіркоту розчарування, композиція в олівці готова: визначений змістовний центр, основні світлотіньові плями, вивірені основні пропорції, знайдений сюжет і уточнений формат майбутнього твору. Тепер треба зробити невеликий ескіз у кольорі. Ескіз – прообраз, якщо хочете, живописний проект, зменшений у кілька разів і вирішений у найузагальненіших колірних відношеннях. Роль ескізу дуже велика; без нього не обходиться жоден художник, який вирішив написати картину. Вже в ескізі можна прочитати основну думку автора, яка конкретизується за допомогою світла, кольору, тону, форми та ін. Але в ескізі художник не тільки конкретизує задуманий сюжет, виразно розташовує елементи своєї майбутньої картини – живописні плями, світлотіньові акценти, що визначають форми і т.ін. Дуже важливо вже в ескізі домогтися потрібного настрою.

Щоб полегшити роботу, ескізи краще робити невеликого розміру. Тоді, по-перше, на пошук і виконання піде небагато часу і матеріалу, по-друге, розміри ескізу не дадуть

вам захопитися деталями і, по-третє, у невеликому за розмірами ескізі краще, більш узагальнено виглядає колористичний лад композиції.

Коли майбутня картина вирішена в ескізі, настав час відправлятися за матеріалом – писати етюди, робити начерки і замальовки.

Що таке етюд, добре знає кожний художник-початківець. Але, на жаль, майже всі аматори живопису тільки тим і займаються, що без кінця пишуть етюди, іноді навіть і непогані. Не дивно, що виставки робіт авторів-початківців майже суцільно складаються з етюдів. Очевидно, багато хто до пуття не знає, для чого і як пишеться етюд і яка його роль у створенні художнього твору. Варто звернути увагу на те, що етюд, насамперед, є допоміжним матеріалом до картини, хоча буває й так, що етюд може ставати самостійним твором. У деяких художників-початківців може виникнути цілком природне запитання: якщо тривалі етюди можуть переростати у картину, то чи варто мучитися, займаючись створенням пейзажної композиції? Сходив два-три рази на місце, що сподобалося, прописав кілька разів той самий мотив – і картина готова. Але це не так. Писати картину безпосередньо з природи, та ще недосвідченому художникові – невірний шлях. Етюд – це швидка і безпосередня фіксація природи. Кожен, хто працював на пленері, знає як часто інший раз змінюється стан погоди навіть протягом однієї години, і в силу цього художник не може виконувати на природі картину, його робота перетвориться у стомлююче і ризиковане очікування потрібного стану. Незважаючи на те, що на етюдах живописець змушений робити тільки те, що пропонує йому природа на цей момент, зовсім не виключений і свідомий відбір натурального матеріалу. Інша справа – картина: тут все має бути продуманим, розрахованим чітко. Якщо етюд головним чином – чуттєве сприйняття, то картина – результат напруженої роботи також і інтелекту, який контролює і чуттєві спостереження, накопичені на натурних роботах.

Але повернемося до практики. Ви прийшли створити етюд для майбутньої картини. Перед вами гучна міська або тиха сільська вулиця в осінньому вбранні; тисячі відтінків фарб, які щохвилини оточують вас і просяться на чисте полотно або на папір. Не поспішайте приступати до етюду відразу, походіть вулицею, уважно огляньте її з різних точок зору, оберіть робоче місце, звідки відкривається найбільш виразний мотив, і зробіть перші начерки, відразу вирішуючи, який формат більше підійде до обраного мотиву: видовжений по вертикалі або по горизонталі, а може квадратний. У начерках визначить лінію обрису, точки сходу, світло і тінь, вертикалі і горизонталі вулиці, співвідношення пропорцій основних мас: неба, землі, будинків, дерев, людей і ін. Знайдене рішення перенесіть на полотно і приступайте до роботи. З чого почати писати – з першого або другого плану? Почніть із головного, підпорядкувавши йому все інше. Припустимо, ви вирішили зобразити різностильові стародавні будинки з вигадливою архітектурою, тоді починайте саме з них. Як краще писати етюд, за один чи протягом кількох сеансів? Однозначно відповісти на це питання неможна. Тут потрібно розрахувати свої можливості і умови роботи: наприклад, восени погода непостійна, освітленість часто змінюється, короткий світловий день, ваш особистий час теж обмежений – все це зобов'язує працювати напружено і швидко, але необхідно одночасно розрахувати свої сили так, щоб планомірно і не кваплячись відобразити все

те, що вас зацікавило. За один день не встигнути все, тому роботу розраховуйте на декілька днів. Нехай перший день піде на обрання робочого місця і швидкі начерки. Кращий варіант намалюйте на чистому полотні вугіллям, олівцем або пензлем. Другий день присвятить роботі у кольорі: прокладіть основні колірні відношення неба і землі, будинків і асфальту, дерев і трави, і в подальшій роботі уточнюйте колірну гаму, зв'язуючись із природою. І таким чином працюйте над кожним етюдом. Робота над етюдом має подобатися, захоплювати, інакше ви станете бездушною машиною, яка копіює природу. Як писати етюд, широко, узагальнено або, навпаки, докладно проробляючи деталі? Художник вільний писати, як йому хочеться: можна без деталей, можна і докладно, детально. Важливо, щоб робота виходила виразною і цікавою в образному рішенні. Тут варто намагатися уникнути ще однієї крайності: механічного копіювання пейзажу, перерахування всіх листочків, що вкрай нецікаво і нудно. Пам'ятайте гарну практичну пораду П. Чистякова: «Намагайтеся якнайближче робити до природи, щоб якнайбільше було схоже, але як тільки буде точнісінько – це нікуди не годиться!» [6].

Крім етюдів бажано робити більше начерків і замальовок, необхідних для більш глибокого розкриття сутності зображуваного явища. Привчіть себе малювати елементи пейзажу або архітектури, окремі дерева, їхні стовбури, чагарники, архітектурні деталі... Це допоможе вам при роботі над картиною уникнути одноманітності; дерева, кущі, будинки набудуть тоді ознак портретності, а вигляд міської або сільської вулиці – конкретності. Ми легко відрізняємо дуб від берези, акацію від сосни та ін. тому, що кожне дерево має свою, властиву тільки йому конфігурацію і форму гілок, стовбурів, листя, характерний силует крони. Треба добре розібратися у структурі гілок, листків. Необхідно малювати і окремі листя, і всю гілку, стежачи за тим, який малюнок утворять гілки і їхні групи, а також просвіти між ними. Коли ви зрозумієте конструкцію кожної породи дерев, що ростуть у вашій місцевості, починайте погоджувати ажурний малюнок гілок дерев з іншими компонентами вашої композиції. Форми дерев – стовбури, гілки, листя – нескінченно різноманітні і складні, вони й створюють неповторну «особистість» і навіть «характер» кожного дерева. Тому приблизний підхід до форм і пластики кожного дерева для художника неприйнятний, тим більше неприпустиме зображення крони дерев як хаотичного накопичення листя.

Становить великий інтерес і малювання мікропейзажу, тобто малих форм природи: суцвіть трав, листя, каменів, дерев, деталей ґрунту, коріння та ін. Мікропейзаж дає художникові можливість глибше зрозуміти конструктивні і просторові форми не тільки деталей, але і великого пейзажу.

Малювання архітектури – надзвичайно захоплююче розуміння художнього характеру будинків, їхніх мальовничо-пластичних якостей. Щоб вивчити стильові особливості архітектурних споруд і ансамблів, спостерігайте, як архітектура виглядає на тлі неба або парку, як виглядають люди на її тлі. Малюйте і пишть архітектуру ввечері і зранку, у різну погоду, коли будинки освітлені сонцем або виглядають темним силуетом на тлі сірого неба. Звертайте увагу на те, як музично сполучаються вертикалі прямокутних форм будинків із ажурним плетивом дрібних гілочок дерев. Тут, звичайно, будуть потрібні гарні навички у малюванні будинків у перспективі, вміння відобразити істотне і характерне, працювати великими планами, застосовуючи лінію, штрих, пляму.

Отже, етюди зібрані, накопичена велика кількість начерків і замальовок: ви запам'ятали всю вулицю, якусь її частину, окремі будинки і дерева, куточок парку або скверу, людей, транспорт, нарешті, є мікропейзажні замальовки. Якщо тепер ви подивитесь на перший ескіз, то побачите, який він недосконалий, як багато у вас накопичилось свіжих вражень, наскільки значніше і глибше ви стали розуміти задуману картину.

Тепер зробіть один або кілька нових ескізів на основі етюдів і начерків і оберіть кращий. Цей ескіз повинен містити в собі основу вашої майбутньої картини – ідейну, тональну і колірну. Зверніть увагу на висоту обрїю, перспективне рішення простору і його планів, визначіть композиційний центр, який легко читався б з першого погляду, зробіть необхідні виправлення в освітленні, стежте за загальним колірним ладом і станом композиції. Не соромтеся підсилити і трохи згустити колір на головному об'єкті. Спираючись у роботі на етюди, не копіюйте один з них, а від кожного беріть те, що необхідно для розкриття змісту. Домагайтеся, щоб думка ескізу читалася легко і була зрозуміла з першого погляду.

Коли ескіз створений, приступайте до роботи над картоном. Картон – це не картина, але його розміри і усі компоненти, як правило, відповідають майбутній картині. Ретельно намалюйте будинок, пейзаж, людей, транспорт, продумайте співвідношення неба і землі, розставте все по своїх місцях. Вирішується картон частіше в одному тоні, графічно. Ескіз у кольорі і графічне зображення вашої композиції у точних розмірах дадуть вам у руки ключ до вирішення подальших, більш складних завдань.

Тепер настав час взятися до роботи безпосередньо над картиною, заради чого був пройдений такий довгий і напружений шлях. Натягніть полотно на підрамник у заданих розмірах, зробіть такий же ретельний малюнок вугіллям, як і на картоні, виявивши світлотінню загальні форми будинків, дерев тощо, обведіть тонким пензлем чорною фарбою або умброю їхні контури. Коли фарба підсохне, змахніть вугілля з полотна і тонким шаром нанесіть широким пензлем барвистий прошарок білил по всьому полотну, але так, щоб фарба не стікала, це називається підмальовок.

Приблизне колірне рішення у підмальовку дасть вам багато: по-перше, ви побачите первісне колористичне «вбрання» вашого задуму, нехай ще грубе, але вже визначене за кольоровою палітрою; по-друге, перед вами відкривається можливість у процесі втілення задуму у матеріалі випробувати розмаїтість технічних засобів виконання: корпусні мазки в освітлених місцях, лесування у тінях і півтонах, працюйте не тільки пензлем, але і мастихіном, по-третє, робота з підмальовку привчить вас серйозно ставитися до культури виконання, буде сприяти вихованню вашого художнього смаку. Першу творчу роботу бажано не доводити до повного завершення, досить домогтися лише загального враження, скажемо, осіннього ранку у місті або селі, і завдання можна вважати вирішеним. У подальшій практичній роботі задумані композиції можна зробити більш закінченими і більш складними за ідейним задумом.

Отже, ви почали з того, що мотив, який сподобався, вирішили запам'ятати на полотні і у фарбах. Ви обміркували композицію, зробили ескіз у кольорі і стали писати до нього етюди; потім ви зробили картон і новий ескіз – і все це було збагачено етюдними роботами на натурі і начерками, тобто, ви провели тривале і ґрунтовне вивчення своєї теми у лінійних, світлотінньових і колірних вимірах.

Перш ніж узятися за олівець, щоб намітити перші лінійні контури задуму, ви подумки обміркували його, схопили загальним зоровим враженням, у результаті чого народився певний художній образ, який ви і втілюєте у відповідному матеріалі, роблячи спочатку ескіз, потім замальовки і етюди, картон і, нарешті, саму картину. У процесі створення композиції ви зрозуміли, який важкий і тернистий шлях художника, але разом з тим випробували і радість творчих удач, врочистість перших мазків пензля на полотні, і неповторне почуття задоволеності тим, що вам вдалося відкрити непомітну і разом з тим незвичайну красу світу і змусити глядача радіти життю, бачити його по-новому, очима художника.

Література:

1. *Всеобщая история искусств. – Том 5. Искусство XIX века / Колпинский Ю. (и др.). – М. : Искусство, 1964. – 1200 с.* **2.** *Федоров-Давыдов А. Русский пейзаж XVIII – начала XX века: история, проблемы, художники. / Алексей Федоров-Давыдов. – М. : Сов. художник, 1986. – 300 с.* **3.** *Сопоцинский О. Образ Родины. Пейзаж в русской советской живописи. / Олег Сопоцинский. – Л. : Художник РСФСР, 1968. – 132 с.* **4.** *Пейзаж в русской живописи / Д. Сарабьянов (и др.). – М. : Госзнак, 1972. – 93 с.* **5.** *Ягодовская А. О пейзаже. / Анна Ягодовская. – М. : Советский художник, 1963. – 72 с.* **6.** *П. П. Чистяков и его система художественного образования. Учитель и ученики. Научно-практическая конф., 2006. Науч.-практ. конф. "Павел Петрович Чистяков и его система художественного образования. Учитель и ученики", посвященная 175-летию со дня рождения 28 апреля 2006 г. – М. [б. и.], 2006. – 58 с.*